Högsta domstolens återinvigning
— den 6 oktober 2004

Den 6 oktober 2004 återinvigde H.M. Konungen Bondeska palatset efter den omfattande restaurering som byggnaden genomgått sedan hösten 2002. Återinvigningen skedde i närvaro av bl.a. vice talmannen Karin Heinemann, statsrådet Thomas Bodström, statssekreteraren Dan Eliasson, riksdagens ombudsmän, justitiekanslern, Regeringsrättens ordförande, presidenten i Svea hovrätt, riksåklagaren, generaldirektören i Domstolsverket samt ordföranden och generalsekreteraren i Sveriges advokatsamfund.

Högsta domstolens ordförande Bo Svensson, professorn i arkitekturhistoria vid Kungl. Konsthögskolan Fredric Bedoire och professorn i rättshistoria Kjell Å. Modéer höll före Konungens invigningstal de anföranden som återges i det följande.

Högsta domstolens personal är i och med återinflyttningen samlad i Bondeska palatset, vilket betyder att de tidigare lokalerna snett över Riddarhustorget i Ryningska palatset, som en gång hyste Nedre justitierevisionen, övergetts. Domstolens knappt hundra anställda har kunnat inrymmas i Bondeska palatset genom ett effektivt utnyttjande av de ytor som finns i byggnaden. Så t.ex. har en tidigare sessionssal arbetsplatser för sex domstolssekreterare medan en annan har blivit bibliotek.

Göran Regner

Bondeska palatset — anförande av justitierådet Bo Svensson

I dag återinvigs Högsta domstolens lokaler i Bondeska palatset.

Bondeska palatset är en vacker byggnad. Vi som arbetar i det vita huset vid Riddarhustorget vet att det väcker intresse, många stannar vid grinden, pekar på detaljer i fasaden, läser skyltarna vid staketet och fortsätter, ivrigt diskuterande.

För huset är inte bara vackert, det har en märklig historia också. Under nästan 200 år, fram till dess det nuvarande rådhuset på Scheelegatan invigdes år 1915, tjänade Bondeska palatset som stadens rådhus. Det var alltså härifrån Stockholms stad styrdes och det var här tvister prövades och straff utmättes. Det är ingen tillfällighet att palatset ligger på tomten Nemesis, straff och hämnd är nära kopplade och den som döpte tomten tyckte nog att han var fyndig. Rättshistoria och kulturhistoria har också en nära koppling. Man kan knappast nämna Bondeska palatset utan att tänka på att det var på palatsets gård som Axel von Fersen mördades, sedan han släpats ut ur rådhusets arrestlokaler. Och det var här som August Strindberg lagfördes i Giftaspro-

cessen, för att nämna en för litteraturen i vårt land betydelsefull rättegång som hållits i huset.

Jag skall inte fördjupa mig i husets skönhet och vad som har utspelats här, vi har bett professorn i arkitekturhistoria Fredric Bedoire att tala om Bondeska palatset och dess renovering. Låt mig endast säga att för oss som arbetar i Högsta domstolen känns det bra att juridiken så att säga sitter i husets väggar och vi tycker att det är riktigt att landets högsta domstol har sina lokaler i en så vacker och traditionsrik byggnad.

En annan av våra inbjudna talare, professorn i rättshistoria Kjell Å. Modéer, skall tala om domstolsbyggnadernas roll i det civila samhället. Bondeska palatset skall alltså, kan man ana av föredragets titel, tydliggöra Högsta domstolens roll i Sverige. Som bakgrund till det anförandet vill jag säga något om Högsta domstolen och vårt statsskick.

Högsta domstolen spelar statsrättsligt en mindre framträdande roll i Sverige än i många andra länder som vi brukar jämföra oss med. Det har flera skäl.

Någon uttalad maktfördelningslära finns inte i det svenska statsskicket till skillnad från många främmande länder. Visserligen har även i vårt land domstolarna i viss utsträckning till uppgift att balansera den lagstiftande och den verkställande makten. Men man brukar här i landet inte tala om riksdag, regering och Högsta domstolen som jämställda parter.

Att Högsta domstolen statsrättsligt inte är jämställd med riksdagen och regeringen framgår bl.a. av att domstolen har begränsade möjligheter att ingripa mot en av riksdagen eller regeringen beslutad författning som enligt domstolens bedömning strider mot grundlagen. Det är endast om en sådan författning *uppenbart* strider mot grundlag som domstolen kan vägra att tillämpa den i ett mål som den prövar, men författningen som sådan blir inte ogiltig.

Jag har under våren 2004 deltagit i konferenser utomlands och mött ett antal presidenter för domstolar i sista instans som har en omfattande lagprövningsrätt. Men domstolarnas ingripanden leder ibland till öppen konflikt med regeringen och den lagstiftande församlingen. Presidenten för Israels Högsta domstol berättade exempelvis att domstolen i ett fall funnit att de israeliska soldater som verkade i de ockuperade territorierna var underkastade israelisk lag, en bedömning som Israels regering och majoriteten i riksdagen, Knesset, inte godtog. Med anledning av utslaget stiftade Knesset en lag som inskränkte Högsta domstolens jurisdiktion till Israels territorium. Men Högsta domstolen kontrade genom att förklara att den nya lagen stod i strid med grundlagen och att den därför var ogiltig. Någon liknande frontalkollision mellan å ena sidan den lagstiftande eller verkställande makten och å andra sidan den dömande makten har — lyckligtvis, får man säga — inte förekommit i Sverige.

Men det är inte bara ifråga om lagprövningsrätten som det svenska statsskicket ger Högsta domstolen en mera begränsad roll än i många andra länder. De svenska grundlagsfäderna har medvetet strävat efter att från Högsta domstolens ansvarsområde föra bort ämnen som erfarenhetsmässigt rymmer politiskt sprängstoff och lämnat kvar åt domstolen att hantera rent juridiska frågor.

I länder där Högsta domstolen har politiskt betydelsefulla uppgifter bevakas domstolen intensivt av massmedia och ledamöterna av domstolen är kända till namn och utseende i breda befolkningslager. Tag exempelvis den amerikanska Högsta domstolen vars ledamöter är välkända profiler långt utanför landets gränser på grund av det inflytande de har över centrala politiska beslut.

Så är det alltså inte i Sverige. De frågor som Högsta domstolen prövar saknar oftast politisk laddning. Det massmediala intresset för Högsta domstolens ledamöter är därför ganska begränsat.

I USA har ledamöternas politiska uppfattning betydelse för hur Högsta domstolen dömer och då är det naturligt att de politiska partierna intresserar sig för hur presidenten utövar sin rätt att utnämna nya ledamöter av Högsta domstolen. Så är det inte i Sverige. Högsta domstolens ledamöter röstar inte efter partilinjer. Jag vet inte hur mina kollegor röstar i allmänna val och jag har inte sett några tendenser som jag kan tolka som uttryck för politiska uppfattningar när det har förekommit skilda meningar i domstolen. Intresset bland de politiska partierna för hur regeringen utövar utnämningsmakten beträffande Högsta domstolen är också mera begränsat än i USA. Och det är förståeligt när domstolen anses arbeta med rent juridiska, läs opolitiska, frågor.

Den bild jag nu har tecknat av Högsta domstolens ställning i förhållande till regering och riksdag kan ge intrycket att domstolen är betydelselös. Det är i så fall ett missförstånd. Verksamheten i Högsta domstolen är tvärtom mycket viktig.

Högsta domstolen är sedan mer än 30 år en renodlad prejudikatinstans. Det innebär att domstolen väsentligen bara prövar mål som har ett principiellt intresse. Tanken är att Högsta domstolens avgöranden skall komplettera lagstiftningen där det behövs och att domstolen själv skall välja ut de överklagade mål som kan föra rättsutvecklingen framåt.

Högsta domstolen fyller en viktig uppgift på det civilrättsliga fältet och exempelvis skadeståndsrätten har i mycket utvecklats genom domstolens prejudikat. Kvantitativt är det emellertid processrätten och straffrätten som dominerar bland prejudikaten.

Högsta domstolen är en domstol för domstolarna i den meningen att innebörden av rättegångsbalkens komplicerade regler klargörs genom ett stort antal avgöranden i högsta instans. Nu när Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna har fått ställning av svensk lag har Högsta dom-

stolens uppgifter på det processrättsliga området utvidgats. Högsta domstolen bevakar att Europakonventionens regler om rätt till en rättvis rättegång respekteras av de allmänna domstolarna.

På straffrättens område ger Högsta domstolen de allmänna domstolarna riktlinjer för påföljdsval och straffmätning, utvecklar de allmänna grunderna för ansvarsfrihet och förtydligar straffrättsliga begrepp. I år har Högsta domstolen ersatt en gammal och kritiserad form av uppsåt, eventuellt uppsåt, med en ny form av uppsåt, s.k. likgiltighetsuppsåt. Det nya uppsåtsbegreppet kan antas komma att underlätta rättstillämpningen.

Högsta domstolen är alltså en viktig institution som står som en garant för att Sverige är en rättsstat. Som professor Kjell Å. Modéer kommer att utveckla skall Bondeska palatset demonstrera domstolens uppgift och ställning. Det blir lättare att identifiera Bondeska palatset med Högsta domstolen efter ombyggnaden för den har gjort det möjligt att koncentrera domstolens verksamhet till ett enda hus.

Ända fram till sommaren 2004 hade sålunda omkring hälften av revisionssekreterarna med sina rotelsekreterare samt domstolens administrativa enhet och aktuariekontoret sin plats i Ryningska huset i hörnet av Riddarhustorget och Munkbron. Nu skall hela organisationen rymmas i Bondeska palatset. Ännu för 15 år sedan omfattade Högsta domstolens organisation 125 anställda. Domstolen har emellertid fortlöpande underkastats besparingskrav och organisationen har hela tiden krympts så att den idag omfattar endast 90 anställda. Alla personalkategorier har reducerats i antal. Som exempel kan nämnas att antalet justitieråd uppgick till 26 när jag inträdde i domstolen år 1987, nu finns endast 16 ledamöter. Jag skall inte i detalj gå in på hur detta gått till utan bara säga att det inte har skett utan protester. Men det har visat sig vara möjligt att med en kombination av modern teknik och ändrade domförhetsregler bemästra strömmen av mål till Högsta domstolen utan att ge avkall på rättssäkerhet och kvalité i avgörandena. En oro för framtiden finns dock — måltillströmningen är idag mera omfattande än för 15 år sedan och beräknas öka ytterligare de närmaste åren.

Bondeska palatset har omkring 4 200 kvm kontorsyta och det skall enligt Domstolsverkets normer för överrätterna räcka till arbetsrum m.m. åt 90 anställda. Men det är klart att det kommer att kännas trångt till en början, när vi har varit vana vid att breda ut oss i två byggnader med sammanlagt 6 400 kvm. Jag räknar emellertid med att övergångsproblemen skall vara måttliga och att glädjen över att få arbeta i så vackra lokaler skall göra att vi tar förändringen med jämnmod. Som domstolschef ser jag det som en stor fördel att alla anställda nu samlas under ett tak. Det är inte effektivt att bedriva Högsta domstolens verksamhet i två, eller som det har varit under ombyggnadstiden tre, hus.

Jag vill med detta också tacka alla som med stort engagemang har medverkat vid ombyggnaden av Bondeska palatset och i detta sammanhang särskilt nämna Statens fastighetsverk som fastighetsägare, Domstolsverket som förstahandshyresgäst, våra husarkitekter Eva Göransson och Karin Svenonius och våra inredningsarkitekter Stefan Sjölander och Annika Söderqvist. Många i vår egen personal har också medverkat vid ombyggnaden men dem avser jag att tacka i annat sammanhang.

Restaureringen av Bondeska palatset — anförande av professor Fredric Bedoire

Bondeska palatset är en av Stockholms allra mest personliga byggnader, med sina vita paviljongaktiga flyglar, uttrycksfull och inbjudande i det öppna läget mot Strömmen, och med stor integritet mot Riddarhustorget. Jag tror att man kan säga att vi alla tycker om detta byggnadsverk och har ett personligt förhållningssätt till det. För min egen del minns jag att jag som stockholmsgrabb mycket tidigt iakttog den vita byggnaden med en undran vad den kunde vara för något. Högsta domstolen var då ganska nyligen inflyttad här, och det dröjde säkert länge innan jag fick något egentligt grepp om vad som försiggick inom palatsets murar.

Byggherren på den här tomten intill Riddarhuset var riksskattmästaren Gustaf Bonde, systerson till Axel Oxenstierna och känd för att liksom morbrodern förena ett högaristokratiskt synsätt med klokhet och sparsamhet. Det kan kanske synas egendomligt att han som nyutnämnd riksskattmästare, samtidigt som statsskulden ökade, gav sig i kast med ett lyxbygge, som på kopparsticket till Erik Dahlberghs Suecia Antiqua et Hodierna några år senare, väckte den engelske kungen Karl II:s beundran. Han menade att en så skön byggnad fanns knappast ens i Paris.

För finansministern Gustaf Bonde var det faktiskt inte fråga om ekonomi. Det var oväsentligt om hans personliga ekonomi tillät det eller inte. Syftet var inte den egna bekvämligheten eller den personliga äran, utan familjens heder, som han skrev i sitt testamente. Det var uttryck åt att han tillhörde en av de allra äldsta ätterna i landet, som bland sina förfäder räknade flera svenska kungar. Liksom Axel Oxenstierna hade byggt sitt palats vid Storkyrkobrinken — mitt emot slottets yttre borggård — med ornament från sin vapenbild, riksäpplen och oxpannor, och liksom renässanspåvarna hade dekorerat sina byggnadsverk i Rom med sina heraldiska symboler, lät Gustaf Bonde sina arkitekter Nicodemus Tessin d.ä. och Jean de la Vallée pryda palatsets balustrader med Bondevapnets brinnande berg och låta dess eldflammor bilda krön på kupolerna. Ornamentiken blev annars måttfull med palmkvistar och lagerkvistar och inte alltför överlastade fruktfestonger. Den joniska kolonnordningen pekar åt det kultiverade privatlivet.

Med sin dubbla fritrappa, sina hörntorn, flyglar och paviljonger förebådar Bondeska palatset förmyndartidens många lantslott, och det kan direkt ha påverkat utvecklingen av Hedvig Eleonoras stora byggprojekt, Drottningholm, till det utbredda vattenslott som det till slut blev. Att riksänkedrottningens stora byggnadsföretag har inspirerat högadelns män att bygga, är självklart, men också vice versa. Bonde hade redan påbörjat sitt palatsprojekt våren 1662 när han var närvarande vid Hedvig Eleonoras grundläggning av Drottningholm, efter branden några månader innan. Man kan påpeka, att drottningen och hennes riksämbetsmän och arkitekt inte stod församlade vid en jungfrulig byggplats ute på Lovön, utan vid höga ruiner av Johan III:s slott, som idag är inbakade i det nya. Och när Gustaf Bondes bygge kommit så långt som till inredningarna anlitade han för sina stucktak ingen mindre än riksänkedrottningens skicklige stuckatör Giovanni Caroveri, mästaren till Drottningholms utvändiga taklist och det mesta av stucken i slottets trapphus.

Man kom in i bostadsvåningen på Gustaf Bondes palats direkt från södra förgårdens fritrappa och hade då som nu det stora trapphuset framför sig. Riksskattmästarens svit upptog den vänstra delen med sal, audiensrum och skrivkabinett. På höger sida låg hans hustrus avdelning med frustuga, kabinett och alkov, det vill säga paradsängkammare; flyglarna mot Strömmen stod under byggnad när Bonde dog 1667 och de mot Riddarhustorget blev inte uppförda förrän nästan hundra år senare. Övervåningen var den verkliga festvåningen med en väldig sal, vänd med sju stora fönster åt Riddarhuset, men den var tänkt att kunna hyras ut till främmande ambassader.

Palatset blev nu inte det ättens monument som Gustaf Bonde hade tänkt sig. En medlem av familjen bodde visserligen kvar i en flygel ännu 1730, men ekonomin var dålig och huvuddelen av palatset hyrdes ut för offentligt ändamål. Efter Tre Kronors brand 1697 fanns planer på att palatset skulle tas i anspråk av Hedvig Eleonora själv, men det var delar av Svea hovrätt, Krigskollegium och Kungliga biblioteket som flyttade in. Hovrätten disponerade större delen av bottenvåningen. En klensmed vid namn Henrik Berg hyrde 1729 ett kök nere i valvet i stora huset, och han var tvungen att förbinda sig att inte smida grovt smide under de timmar som hovrätten hade session.

År 1730 sålde den nästintill ruinerade grevinnan Bonde, byggherrens sonhustru, sitt intecknade palats till magistraten i Stockholm för att nyttjas som stadens rådhus med magistratsal i den stora salen en trappa upp. Huset var i dåligt skick, fönster saknades till och med i flera rum och en nödvändig om än blygsam reparation genomfördes. En våldsam brand mellan den 19 och 21 december 1753 ödelade stora delar av palatset, vilket föranledde en mer omfattande ombyggnad med en påbyggd attikavåning 1754. Ombyggnaden avslutades fyra år senare med att flyglarna mot Riddarhustorget uppfördes. Bondeska palatset fick då det utseende som det har idag med en klassisk hori-

sontalitet som skiljer det från barockens arkitektur. Från att ha varit en stormannamanifestation blev palatset en publik institutionsbyggnad utan att för den skull berövas sin värdighet.

I nästan två hundra år var denna byggnad rådhus för Stockholms stad, fram till 1915 då det nuvarande rådhuset på Kungsholmen stod färdigt. Att lämna en byggnad utan anvisad funktion är alltid farligt, och i det här fallet brukades den av olika kommunala kontor av fallande status. Byggnaden var i dåligt skick, avfärgad i smutsbrunt och illa sedd, åtminstone av stadens egensinnige borgmästare Carl Lindhagen. Medan hans syster Anna Lindhagen värnade om de små stugorna på Söderbergen väckte han 1928 en motion i stadsfullmäktige om att Bondeska palatset borde rivas, med motiveringen att huvudstadens befolkning inte hade någon särskild kärlek till det. Motionen avslogs. Byggnaden hade turen att 1940 övergå till staten i samband med ett större markavtal. Under byggnadsstyrelsens ledning inlemmades nu Bondeska palatset i den samling kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Gamla stan och framför allt på Riddarholmen, som vid denna tid byggdes om för olika statliga verksamheter. Samtidigt som Wrangelska palatset restaurerades för Svea hovrätt och Sparreska palatset för Kammarrätten skedde således en ambitiös restaurering av Bondeska palatset för Högsta domstolen, som invigdes i kung Gustav V:s närvaro den 10 oktober 1949, alltså nästan på dagen för 55 år sedan.

Vi har sett hur man tidigare förfarit med Bondeska palatset. Vid mitten av 1700-talet var det gängse sättet att låta den egna tidens ideal prägla förändringar av en gammal byggnad, och stadsarkitekten Carlberg hade gjort ett förslag till påbyggnad, som otvivelaktigt hade förstört den gamla arkitekturen om det hade genomförts. Det förslag som förverkligades hade påverkats av överintendenten Carl Johan Cronstedt, och var betydligt mera försiktigt. Påbyggnaden med en attikavåning var jämförelsevis en försiktig åtgärd, och än större respekt visade man, när man byggde de nya flyglarna åt Riddarhustorget i det gamla husets arkitektur. Ett skäl måste ha varit, att man redan vid denna tid värnade om Tessinarnas byggnadskonst. Man kan erinra om att detta skedde samtidigt som kungafamiljen flyttade in i det nya Stockholms slott.

Mycket litet hände med byggnaden under 1800-talet, annat än slitage som närmade sig förfall med inre ändringar och tillägg. Det var 1750-talets hus som i allt väsentligt stod kvar, när Bondeska palatset skulle restaureras för Högsta domstolen. Arkitekten var den mest lämpade för uppgiften, nestorn i den svenska arkitektkåren, Ivar Tengbom, tidigare professor vid Konsthögskolan och generaldirektör för Byggnadsstyrelsen. Han var van vid högklassiga kontorsbyggnader, som arkitekt till exempelvis Tändstickspalatset vid Västra Trädgårdsgatan, men också en rutinerad restaureringsarkitekt, slottsarkitekt på Stockholms slott och Drottningholm. På ett skickligt sätt förenade

han sin samtids, alltså 1940-talets, försiktiga byggnadskonst med 1700-talets, och han var inte rädd för att ansluta till eller göra rekonstruktion på det gamla om så behövdes. Var det nödvändigt att sänka ett tak i en av de stora rättegångssalarna, kunde han kopiera 1700-talets taklist i det nya rummet. Han skapade en, också i det inre vacker och representativ byggnad, med luft och rymd i gemensamma utrymmen, väl tilltagna hallar, förrum och trapphus. Inte minst trapphusets övre delar med dess överljus är ett vackert parti, liksom inredningen av de långsträckta biblioteksrummen med sina anslutande tjänsterum. Arkitekturen samverkar med Carl Malmstens möbler på ett självklart sätt.

Det var inte utan en viss oro för att dessa kvaliteter skulle få stryka på foten, som jag hörde att Bondeska palatset skulle byggas om för att rymma ett avsevärt större lokalprogram. Om det är något som var karaktäristiskt för Tengboms restaurering så var det ljuset och rymden. Att bevara detta kunde inte förenas med de nya kraven, menade många.

Det är kännetecken för skickliga arkitekter att komma på lösningar som ingen har tänkt på förut, att finna nya samband och rörelsemönster som skapar möjlighet att nå även till synes omöjliga resultat. Det är med glädje som jag har gått runt i huset tillsammans med arkitekterna Eva Göransson och Karin Svenonius från AIX arkitektkontor, och funnit att de har löst problemen så väl. Det hör till vanligheterna att man gärna suddar ut spåren efter sin föregångare. Det har de inte gjort. Med respekt och ömsinthet har de tagit tillvara de befintliga kvaliteterna i huset, 1600-talets, 1750-talets och Tengboms. Trapphusets övre delar med dess generösa hall och biblioteket har blivit kvar, ännu vackrare genom rengöring och översyn. Med samma respekt har arkitekterna behandlat Tengboms gestaltning av 1600-tals rummen, till och med hans sätt att hantera Caroveris stucktak i riksskattmästarens gamla skrivrum. Tengbom gav rummet en litet dyster patina som tydligt hörde samman med 1940-tal. Det skulle ha kliat i fingrarna på många, att återge stuckerna den karaktär som vi tror eller önskar att de har haft på 1600-talet, men så skedde inte här.

Vi måste vara medvetna om, att det vi gör idag är vår tolkning och uttryck för vår tid, även när vi söker återgå till ett historiskt skeende. Det är nog en maxim som väglett Eva Göransson och Karin Svenonius i deras arbete, att det aldrig går att förneka sin egen tid. De tillägg som de har gjort har de också tydligt och klart redovisat som nya. Jag tänker särskilt på vindfånget i entrén och det nya biblioteket i bottenvåningen, där en smäcker stålkonstruktion smyger sig in och löper utmed det gamla rummets väggar, möjlig att riva utan att skada huset men lika möjlig att stå i århundraden som ett minne från år 2004.

Det har varit en stor och dyrbar ombyggnad, men dess resultat inte iögonenfallande. Den som återbesöker Högsta Domstolen idag känner väl igen sig, och kanske en del inte ens tänker på att det varit en ombyggnad. Egentligen är det det bästa betyg man kan sätta på en re-

staurering, att trots stora förändringar, så märks den inte. Kompromisser finns alltid, och ett och annat tillrättaläggande kommer säkert att ske även här. En framgångsrik restaurering är alltid tecken på ett gott samarbete mellan byggherre, nyttjare, antikvariska myndigheter och konsulter av alla de slag. Jag vill uttrycka min glädje över deras arbete med att citera Goethe när han 1798 kommenterade restaureringsarbeten i Rom: ”Man kan betrakta det som en regel att det är svårt att göra för litet. Skadorna vållas däremot när det görs för mycket.”

”Det heliga rummet” — Domstolsbyggnadernas roll i det civila samhället[1] — anförande av professor Kjell Å. Modéer

1. I vårt senmoderna samhälle har domstolarnas ställning blivit ett återkommande tema i den offentliga debatten. Domstolen ska vara synlig i samhället, och domstolsbyggnaderna syns i stadsbilden. De har ett särskilt egenvärde, de symboliserar viktiga nationella värden, som är knutna till vår författning, en författningskultur.

I vårt land har den kristna rättskulturen genom seklerna satt sin prägel på folkets syn på domstolen — och också på domarnas syn på sin yrkesroll. Att ställas inför rätta, inte bara som part utan också som vittne i en rättegång, är oftast en stor händelse i en medborgares liv. Det är inte något man går och önskar sig, det är oftast en del i en smärtsam uppgörelse med en konfliktfylld händelse i det förflutna. Därför förblir också rättssalen för de allra flesta ett okänt rum fyllt av en svårfångad sträng högtidlighet, ”ett heligt rum”, där Bibeln länge låg på domarbordet, och där parter under sanningsförsäkran och vittnen efter edsavläggelse under sanktionshot ska säga sanningen och ingenting annat än sanningen.

Också domarna, som ska lösa dessa världsliga konflikter, har genom rättshistorien tilldelats en nimbus, en status, prestige och auktoritet, vilken i lokalsamhället närmast kunde jämföras med kyrkoherdens. Genom domareden, som varje svensk domare likt ett prästlöfte avlägger, legitimeras domargärningen. Den eden bygger på de dygder och de kristna kunskapsföreställningar, som deras medeltida föregångare omfattade. När vi fick vår nya rättegångsbalk 1942, så bibehöll processlagberedningen och dess ordförande, den juridiske finsnickaren Natanael Gärde, sådana kurbitsliknande utsmyckningar i lagtexten, som de ansåg representera viktiga traditionella värden för den svenska domarrollen. I formuläret till domared i RB 4:11 gjordes endast marginella förändringar i jämförelse med eden i 1734 års lag. Det innebar, att den svenska efterkrigsgenerationen av domare också fortsättningsvis lovade att döma ”enligt Guds och Sveriges lag”. Också Olaus Petri domarregler, som sedan 1630-talet intagits i samtliga

[1] I något utvidgad form författarens anförande vid återinvigning av Bondeska palatset den 6 oktober 2004.

svenska lagutgåvor, bygger i hög grad på en kristen socialetik, hämtad från den medeltida romersk-katolska litteraturen.

Så trots att vi moderna jurister i snart i ett sekel som ett mantra upprepat Axel Hägerströms travesterande formulering ”För övrigt anser jag att metafysiken ska förstöras”, så finns det i den svenska rättskulturen en kontradiktorisk djupstruktur, som ger en bild av våra rättssalar som högtidliga, rituella rum, och det är om detta ”heliga rum” som en social konstruktion, som denna korta föreläsning ska handla.

2. Min tes är att processrätten och dess rumsliga arkitektur förmedlar europeiska djupstrukturer, som 1900-talets modernism inte har lyckats utrota. Åtskilliga gamla seder och bruk i hovrättskulturen har dock lyckligtvis försvunnit. Ett exempel: Liksom katolikerna gör korstecknet mot altaret, när de går in och ut ur kyrkan, så skulle hovrättsnotarier och fiskaler av vördnad för domstolens överhetspersoner inte avlägsna sig från sessionsrummet utan två bugningar, den ena framme vid domarbordet och den andra vid dörren, innan man lämnade rummet.

Kyrkan och domstolen har som institutioner följt varandra parallellt genom den europeiska historien. Kyrklig och profan normbildning var intimt sammanflätade. På samma sätt fanns en parallellitet mellan kyrkans och domstolarnas huvudaktörer, som båda uppfattade sin yrkesroll som utövandet av ett kall, och prästrocken motsvarades av domarnas civiluniformer och domarkåpor. Det är ingen tillfällighet att domarna i både den tysk-romerske kejsarens och den franske kungens högsta domstolar precis som kardinalerna bar röda ämbetskåpor. Den röda färgen var dyr, den som bar röda kläder utstrålade därför makt, status och auktoritet. Vi ser det i Stora rummet i Svea hovrätt i den obrutna sviten av presidentporträtt från 1614, där det karolinska enväldets presidenter, tillika kungliga råd, avporträtterats i sina hermelinbrämade röda sammetsmantlar.

Den röda domarkåpan utgör således en del av den europeiska rättstraditionen. I den franska högsta domstolen, *Cour de Cassation*, sitter domarna fortfarande i sina traditionella, klarröda, närmast vallmofärgade domarkåpor. Och i de domstolar, som tillkom efter andra världskriget, både den tyska författningsdomstolen i Karlsruhe och EG-domstolen i Luxembourg bär domarna bourgognefärgade ämbetsdräkter.

Högsta Domstolen fick tidigt sina lokaler i de tre ordenssalarna på Stockholms slott. I början av 1800-talet, under den period som kallats Högsta Domstolens gyllene tid, satt justitieråden, som Birger Wedberg målande berättar, ”frälse och ofrälse om varann” i sina ordensprydda uniformsfrackar runt dombordet. Men i mitten av 1930-talet hade den traditionen både bildligt och bokstavligt blivit maläten. Justitieråden satt då fortfarande och lyssnade på föredragningar, nu dock i sina

påtagligt slitna guldgalonerade uniformsrockar, som de ärvt av sina föregångare. Till dessa bars ofta skrynkliga vardagsbyxor. Får man tro dessa minnesbilder, förmedlade av Harry Guldberg, måste enstaka justitieråd närmast ha sett ut som artillerikaptenen Edgar i sitt isolerade fästningstorn i Strindbergs ”Dödsdansen”.

Följdriktigt kunde HD:s ordförande Axel Afzelius 1948 konstatera, att ”[i]nom slutna dörrar har Högsta Domstolen haft att utföra sitt verk”. Men nu hade den nya rättegångsbalken med sina moderna, revolutionerande förfarandeprinciper, muntlighet och offentlighet, nått fram till HD. Egentligen var det franska processprinciper från 1800-talets början som justitieråden i det Bondeska palatset nu började tillämpa. I Tyskland hade dessa införts i en modern processordning i slutet av 1870-talet, till Norge kom de moderna processprinciperna genom den s.k. *Juryloven* ett decennium senare och till Danmark genom *Retsplejeloven* 1919. Den moderna svenska processen krävde nu också sessionssalar och domstolsbyggnader uppfördes för våra överrätter. I Sundsvall och Göteborg uppfördes nya hovrättsbyggnader, och HD flyttade från Slottet till det restaurerade Bondeska palatset.

3. Tre internationella exempel får belysa domstolsbyggnadernas plats i det moderna och senmoderna samhället, nämligen det monumentala franska justitiepalatset, *Palais de Justice*, i Paris, därefter den amerikanska högsta domstolens imposanta nyklassiska tempelbyggnad på Capitol Hill i Washington, och slutligen den postmoderna byggnad som Europadomstolen för mänskliga rättigheter i Strasbourg flyttat in i för några år sedan. Med dessa tre exempel på moderna domstolsbyggnader vill jag visa, att domstolsarkitekturen med sina symboler och metaforer identifierar de samhällsuppgifter domstolarna utövar.

Först det monumentala franska justitiepalatset, *Palais de Justice* på Ile de la Cité i Paris. I Frankrike är uttrycket justitiepalats, *Palais de Justice*, det gängse för en domstolsbyggnad, men 1700-talets arkitekter gav dem också en annan beteckning, *les Temples de Justice,* rättens tempel. *Palais de Justice* i Paris erbjuder ett stilbildande exempel på denna domstolsarkitektur. När brottmålsdomstolens byggnad stod färdig ca 1870, fick man en byggnad, som lyfte fram de klassiska tempelelementen i form av korintiska kolonner och höga trappor. Därigenom synliggjordes den offentliga makten och dess symboler. Med ikonografin och bildspråket som fond iscensattes en rättens teater i rättssalen. De som före revolutionen 1789 uttalade skepsis mot en reformerad, muntlig och offentlig process, använde gärna pejorativa termer som ”spektakel” och ”teater” för att markera sin distans till de moderna reformerna. Men vid 1800-talets mitt hade dessa attityder förändrats. Då hade också lekmannajuryn och en sekulariserad fri bevisprövning införts, och det hade skapats en legal processordning i händerna på en professionell elit, som genomförde processen i en rättssäker ritual. På

rättens tiljor regisserades föreställningen av lagstiftaren, och aktörerna var bundna till den rättsliga liturgins fasta regianvisningar.

I dessa rättens teatersalonger på Ile de la Cité satt domarna i sina kåpor på ett upphöjt podium, i realiteten på en tron, med fondväggen som en altartavla. I mitten fru Justitia med svärd och vågskål symboliserande ett västerländskt rättighetsideal baserat på distans och objektivitet, och ovanför henne fortfarande en bild av Kristus på korset. Domarnas integritet skyddades av lagen. De skulle vara neutrala, omutbara och suveräna. I rättssalen möttes livet och lagen. Detta möte mellan livet som det *är* och livet som det *bör* vara, alltså mellan det profana och det sakrala, kräver ritualer. Och det är processrätten som ger oss liturgin för detta möte i rättssalen.

Innanför skranket hade rättens övriga aktörer, dvs. juryn, advokaterna, åklagarna, och vittnena sina platser och sina entré- och sortidörrar, och vis-à-vis domarna, på andra sidan skranket från deras sida sett, fanns bänkarna för allmänheten, för åskådarna. Arkitekten Joseph-Louis Duc hade fått fria händer att skapa ”ett heligt rum”, som utstrålade rikedom och makt. Enligt ett samtida vittne simmade rättssalen i guld, förgyllningarna dominerade, och allting glittrade. Förväntansfullt inväntade arkitekten domstolspresidentens kommentar. Den blev: ”Med en sådan rättssal blir det nödvändigt att ge de tilltalade kläder av siden”. Men arkitekten hade egentligen bara fullföljt en tradition; han tillämpade ett formspråk och en ikonografi, som traditionellt sedan medeltiden fanns inbäddad i justitiepalatset i Paris. Traditionen påbjöd att domstolsarkitektur skulle göra intryck på allmänheten och instruera genom glans och prakt.

Detta imponerande ”heliga rum” kom med arkitekternas hjälp till vårt land i slutet av 1800-talet. De många tingshus och rådhus, som byggdes decennierna kring sekelskiftet visar, att de svenska underrättsdomarna också kom att präglas av en internationell, europeisk rättskultur, som stärkte deras idealistiska självbild. Det som Ernst Trygger 1926 kallade domarens ”inre auktoritet” hade då sedan länge odlats i de europeiska domstolarnas rättssalar.

4. Nu till Washington! Den amerikanska Högsta domstolens klassicistiska vita marmorfasad på Capitol Hill, uppförd under Franklin D Roosevelt’s första *New Deal*-period, för tanken till ett grekiskt tempel. Domstolen hade länge haft sina lokaler i den bullriga och stökiga Senatsbyggnaden, men 1935 stod den nya byggnaden tvärs över gatan färdig, rikt utsmyckad med reliefer och symboler, som associerar till den västerländska rätten. För att markera rättssalens djupa rötter till den romerska rättskulturen fick arkitekten genom sina personliga goda kontakter med Benito Mussolini möjlighet att förvärva marmor från Siena till de 24 pelare som inramar den kvadratiska rättssalen. Domstolens auktoritet skulle förstärkas av formspråket. Men domaren Harold Burton, som tillsammans med övriga inventarier följde med

över från senaten, kritiserade högljutt den nya bombastiska byggnaden. Den kulturchock han upplevde, när han kom över till den visserligen monumentala men tysta och stilla marmorbyggnaden, kommenterade han genom att ställa frågan: ”Har du någonsin gått direkt från en cirkus till ett kloster?!” I dag, efter 70 år, framstår den sakrala liknelsen som rätt välfunnen. Domstolsbyggnaden är i dag en ikon såväl för den amerikanska konstitutionens rättighetsskydd som för domstolarnas självständighet, och därutöver mer generellt för tron på de värden, som den amerikanska författningen representerar och som domstolens ledamöter förvaltar. Det finns i dagens USA till och med en särskild diskurs om en form av sekulariserad, konstitutionell tro, *constitutional faith*, som förvaltas av högsta domstolens ledamöter. Med en sådan konstruktion blir domarna rättens överstepräster och domstolsbyggnaden just det tempel, som förvaltar denna medborgerliga religion, *civil religion*.

5. Strasbourg-domstolen för mänskliga rättigheter, slutligen, fick för ett tiotal år sedan en helt ny postmodern domstolsbyggnad ritad av den internationellt kände brittiske arkitekten Richard Rogers. Han har på ett fascinerande sätt — helt i linje med en postmodern dekonstruktion — försökt att fragmentariskt identifiera vår föreställning av rättvisa. Rättssalarnas cylindriska fasader för tanken till rättvisans vågskål, och i interiören finner vi samma element som vi tidigare associerat till i ”det heliga rummet”: den långa, höga trappan, kolonner och justitiafigurer. Genom fragmenten identifierar vi den levande europeiska rättstraditionen.

6. I dag påverkas den svenska rättskulturen betydligt mer av internationella influenser än för ett trettiotal år sedan. Och denna spännande förändring tvingar oss att inte bara identifiera vad vår egen rättskultur, domarkultur och författningskultur står för, utan också att tänka bortom modernismen, att se vår kultur i ett långt tidsperspektiv, för att därigenom upptäcka hur mycket av en äldre, stabil, identitet som fortfarande genomsyrar våra domstolar. Medan modernismen med hjälp av funktionalismen sökte rationalisera bort de irrationella inslagen i domstolsarkitekturen, har dessa nu med bumerangens kraft kommit tillbaka.

När den norska Høyesteretts domstolsbyggnad från 1903 återinvigdes 1996, sa en av domarna till pressen, att miljön i Høyesterett nu ”skapar en helhet där allt sjunger samman”, *det synger sammen*. Frågan blir då, vad är det man sjunger om? Jo, man försöker förmedla budskapet om rättens innehåll och värdegrund. När juridiken tillämpas får rätten ett expressivt uttryck. ”Justice must be seen to be done.” Rättvisan får ett ansikte i vår tids domstolar. Som jag visat har domstolsarkitekterna talat om rummets kommunikativa aspekter. Rättssalen som ska förmedla både allvar och högtidlighet. De många detal-

jerna i rättssalens form och utsmyckning formar sig till en helhet kring rättens auktoritet. Rummet sjunger om rättens makt, för att anknyta till det norska exemplet.

Men auktoritet kan inte överleva utan stöd i religion eller tradition, säger Hannah Arendt. Genom att synliggöra vår tids rättssyn i förbindelse med vår rättstradition skapas både kontinuitet och tillhörighet. Och om ”det heliga rummet” i Bourdieus mening är bärare av ett socialt kapital, så kan detta kapital endast nyttiggöras om det finns en marknad som erkänner kapitalet. Rummet ska nämligen sjunga kanon med det omgivande samhället och dess värderingar. Därför ska domstolen samtidigt vara mänsklig. Vår tids domstolar ska spegla demokrati och mänskliga rättigheter.

Till domarna, som verkar i vår tids ”heliga rum”, kan man nu ställa frågan om de är beredda att förmedla och utveckla en tro på att domstolen verkligen är den legitima innehavaren av rättslig makt, på samma sätt som arkitekterna velat förmedla. Om den moderne 1900-talsjuristens rationella objektivitetssyn lade hinder i vägen för ett rättens symbolspråk, återstår nu att se om juristerna i det 21:a århundradet är beredda att på nytt anknyta till en djup västerländsk rättstradition och tillägga rättssalen den betydelse, som vår tids många vetenskapliga och praktiska diskurser om ”det heliga rummet” påvisar. Restaureringen av Ivar Tengboms ursprungliga interiör i denna sessionssal synes bekräfta min postmoderna tes om att vår tids retraditionalisering och desekularisering nu också nått fram till Bondeska palatset.

Referenser

Hannah Arendt, *The Portable Hannah Arendt*, Peter Baehr (utg.), Penguin Books: Harmondsworth 2000. — Pierre Bourdieu, *Symbolsk makt: Artikler i utvalg*, Pax: Oslo 1996. — Beate Ellingsen, *Rom og rett.* Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1995, 295 ff. — Harry Guldberg, *En domare ser tillbaka*, P.A. Norstedt & Söners Förlag: Stockholm 1966. — Michael Landzelius, *Dis[re]membering Spaces: Swedish Modernism in Law Courts Controversy,* [Akad.avhandl.] Göteborg 1999. — Bengt Lassen, *Invigningen av Högsta Domstolens byggnad*, SvJT 1949, 774–781. — Roland Makowka, *Das humane Gericht. Ein Beitrag zur Entbürokratisierung der Gerichte,* W. Mauke Söhne: Hamburg 1991. — Suzy Maroon [tills. Fred J. Maroon], *The Supreme Court of the United States,* [The Supreme Court Historical Society], Thomasson–Grant & Lickle: New York 1996. — Kjell Å. Modéer, *Den svenska domarkulturen. Europeiska och nationella förebilder*, Corpus Iuris Förlag: Lund 1994. (Även SOU 1994:99, Del B, 149–206.). — Kjell Å. Modéer, *Det heliga rummet. Domstolsbyggnadernas roll i det civila samhället.* Lakimies n:o 7–8 (2000), 1060–1072. — John E. Semonche, *Keeping the Faith: A Cultural History of the U.S. Supreme Court,* Rowman & Littlefield Publishers, Inc.: Lanham 1998. — Lisbeth Fullu Skyberg, *Iscenesatt rettferdighet.* Retfaerd 105 (2004), 23–53. — Ernst Trygger, *Domaren och hans uppgift.* Nordiska Juriststämman 1926. — Katherine Fischer Taylor, *In the Theater of Criminal Justice: The Palais de Justice in Second Empire Paris,* Princeton University Press: Princeton N.J. 1993. — Birger Wedberg, *Konungens Högsta Domstol 1789–1809*, P.A. Norstedt & Söners Förlag: Stockholm 1922, 194–198. — Birger Wedberg, *Konungens Högsta Domstol 1809–1844*, P.A. Norstedt & Söners Förlag: Stockholm 1940, 245–258.